

І.С. Котенева, Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка

РОЗВИТОК ІДЕЙ ЕСТЕТИКО-ЕКОЛОГІЧНОГО НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ В ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

І.С. Котенева

Розвиток ідей естетико-екологічного навчання та виховання в історії педагогіки

В історії педагогіки школи в різні історичні періоди поступово зложилася система поглядів на культуру взаємин людини із природою, гармонію взаємодії з нею. Ця система включає: завдання, принципи, зміст, форми й методи як екологічного, так і естетичного виховання й навчання. Взаємозв'язок цих напрямків у нашому дослідженні трактується як естетико-екологічне виховання, естетико-екологічна культура. Особливий інтерес і цінність представляє досвід українських педагогів і вчених, етнопедагогічний матеріал, яких, дозволяє формувати в молодого покоління національну самосвідомість, почуття гордості, достоїнства за свою історію й культуру, країну, сформуванню потреби зберегти здорове природне середовище для майбутніх поколінь України.

У статті представлений узагальнений досвід естетико-екологічного виховання й навчання в історії педагогіки. Розглянуто особистий внесок у проблему естетико-екологічного навчання й виховання видатних українських учених, педагогів, що дозволяє накопичити матеріал необхідний для розуміння цілей, принципів, змісту, форм і методів роботи в сучасній українській школі; обґрунтувати нові підходи до вирішення проблем екологічного виховання молоді.

Ключові слова: естетика, екологія, екологічне виховання, екологічне навчання, естетичне виховання, естетичне навчання, ноосферне виховання, ноосферне навчання, ноосферна культура.

И.С. Котенева

Развитие идеи эстетико-экологического обучения и воспитания в истории педагогики

В истории педагогики школы в разные исторические периоды постепенно сложилась система взглядов на культуру взаимоотношений человека с природой, гармонию взаимодействия с ней. Эта система включает: задачи, принципы, содержание, формы и методы как экологического, так и эстетического воспитания и образования. Взаимосвязь этих направлений в нашем исследовании трактуется как. Особый интерес и ценность представляет опыт украинских

педагогов и ученых, этнопедагогический материал, которых, позволяет формировать у молодого поколения национальное самосознание, чувство гордости, достоинства за свою историю и культуру, страну, сформировать потребность сохранить здоровую естественную среду для будущих поколений Украины.

В статье представлен обобщенный опыт эстетико-экологического воспитания и обучения в истории педагогики. Рассмотрен личный вклад в проблему эстетико-экологического обучения и воспитанию выдающихся украинских ученых, педагогов, что позволяет накопить материал необходимый для понимания целей, принципов, содержания, форм и методов работы в современной украинской школе; обосновать новые подходы к решению проблем экологического воспитания молодежи.

Ключевые слова: эстетика, экология, экологическое воспитание, экологическое обучение, эстетическое воспитание, эстетическое обучение, ноосферное воспитание, ноосферное обучение, ноосферная культура

В історії педагогіки школи в різні історичні періоди поступово склалася система поглядів на культуру взаємин людини з природою, гармонію взаємодії з нею. Ця система включає: завдання, принципи, зміст, форми й методи як екологічного, так і естетичного виховання й навчання. Взаємозв'язок цих напрямків у нашому дослідженні трактується як естетико-екологічне виховання, естетико-екологічна культура. Особливий інтерес і цінність представляє досвід українських педагогів і вчених, етнопедагогічний матеріал яких дозволяє формувати в молодого покоління національну самосвідомість, почуття гідності, гордості за свою історію й культуру, країну, сформувати потребу зберегти здорове природне середовище для майбутніх поколінь України.

Метою статті є вивчення та узагальнення досвіду естетико-екологічного виховання та навчання в історії педагогіки, розгляд особистого внеску в проблему естетико-екологічного навчання та виховання видатних українських учених, педагогів.

Відчуження людини від природи як суспільний і педагогічний феномен існувало за всіх часів, хоча не завжди усвідомлювалося. Ще в античності затвердився погляд, відповідно до якого людина невід'ємна від природи, є її частиною й тому закони природи – це закони її власної життєдіяльності. Уважалося саме собою, що пізнавати природу й взаємодіяти з нею необхідно не для того, щоб панувати над нею, а для того, щоб насолоджуватися красою й гармонією

Всесвіту, щоб знайти своє місце у світі, орієнтуватися в ньому. Ця світоглядна домінанта затверджувалася у філософсько-просвітницькій діяльності Анаксагора, Аристотеля, Геракліта, Демокрита, Піфагора, Платона, Сократа та ін. Як писав Платон, пізнавати природу треба, «дабы через усмотрение гармоний и круговоротов мира исправить круговороты в собственной голове, нарушенные уже при рождении, иначе говоря, добиться, чтобы созерцающее, как и требует изначальная его природа, стало подобно созерцаемому, и таким образом стяжать ту совершеннейшую жизнь, которую боги предложили нам как цель на эти и будущие» [8, с. 539]. Уже тут доведена важлива для нашого дослідження думка, що гармонізація особистості можлива через гармонізацію її відносин із природою.

Естетика й екологія природно з'єдналися у світогляді стародавніх греків. У цьому світогляді органічне ще не відокремлюється від неорганічного, мертве від живого, людина від навколишнього середовища, духовне від матеріального. Однак таке прагнення й протиставлення здобувають пануючий характер в ідеології й моралі християнства в період середньовіччя. Оголосивши природу нижчою формою божественного творіння, середньовічне християнство разом з тим проголосило і її незмінність, непорушність, незбагненність, не пізнаванність для людського розуму. Єретичною оголошувалася всяка думка про можливість втручання в природні процеси, про штучне відтворення або поліпшення природних об'єктів у людських цілях. Зрозуміло, що така релігійно-філософська доктрина унеможлиблювала педагогічний дозвіл проблеми відчуження людини й суспільства від природи. Разом з тим, геній таких учених, натуралістів, як Леонардо да Вінчі, Галілео Галілей, Ісак Ньютон, Френсіс Бекон, Рене Декарт, підготовлював новий погляд на взаємини із природою. Погляд цей полягав у тому, що природа оголошувалася не храмом, створеним богом від століття назавжди, і не просто джерелом засобом існування, а майстернею, у якій горить творчий геній людини-перетворювача.

У педагогіці нового часу в якості стрижневого розглядається принцип природовідповідності виховання. Тут, насамперед, необхідно вказати на педа-

гогічні концепції Я.А.Коменського, Ж.-Ж.Руссо, Дж.Локка, І.-Г.Песталоцці, А.Дистервега й К.Д.Ушинського.

На думку Я.А.Коменського, правильне виховання у всіх повинне погоджуватися із природою, тому « точний порядок школи треба запозичити від природи», шляхом спостережень «над тими процесами, які всюди проявляє природа у своїх діях» [6, с. 48]. Основоположник педагогічної науки як і пізніше Ж.-Ж. Руссо, пропонував активно використати: екскурсії в природу в сполученні з евристичними бесідами; спостереження за її явищами й процесами, за господарською діяльністю людини; працю в природі в тому числі при акцентуванні уваги на дбайливому, розумному відношенні до навколишнього середовища. «Зробіть вашу дитину уважною до явищ природи, і ви скоріше зробите її допитливою...», – уважав Ж.-Ж. Руссо [6, с. 274].

Цікавими є міркування Джона Локка про естетизацію пришкольного природного середовища. Ідеї «природного виховання» знайшли підтримку й розвиток у теорії елементарної освіти І.-Г. Песталоцці. На наш погляд, естетичний зав'язок наскрізь пронизує дану педагогічну концепцію як ніяку іншу. Відповідно до теорії І.-Г.Песталоцці, у явищах миру, у тому числі в природних об'єктах, варто виділяти найпростіші, природні першоелементи, що характеризують їхню гармонійну сутність. Процес пізнання миру означає поступовий рух від простого до складного, який завершується побудовою цілісної картини дійсності.

Безумовну цінність представляють ідеї А.Дистервега про єдність у виховному процесі принципів природовідповідності, культуровідповідності й самодіяльності дітей. На основі взаємозв'язку природного й соціокультурного оточення, в навчанні й вихованні дитини формується справді цілісний світогляд, що має одночасно глибоку естетичну й екологічну спрямованість. Настанова у вихованні на самостійну роботу дітей («самодіяльність на служінні істині, красі й добру») дозволяє перебороти деяку споглядальність і пасивність поведінки в природі, що була помітна в поглядах окремих педагогів, наприклад у Ж.-Ж. Руссо.

Великий вітчизняний педагог К.Д.Ушинський величезну увагу в процесі навчання й виховання дітей приділяв дійсним, сильним враженням природи, що виховує душу. «Зовите мене варваром в педагогіці, – писав он, – но я вынес из впечатлений моей жизни глубокое убеждение, что прекрасный ландшафт имеет такое огромное воспитательное влияние на развитие молодой души, с которым трудно соперничать влиянию педагога; что день, проведенный ребенком среди рощи и полей, когда его головой овладевает какой-то упоительный туман, в теплой влаге которого раскрываются все его молодое сердце для того, чтобы беззаботно и бессознательно впитывать в себя мысли... потоком льющиеся из природы, что такой день стоит многих недель, проведенных на школьной скамье» [14, с. 245].

Чуттєво-виховна могутність природи настільки велика, уважає К.Д.Ушинський, що без емоційної сили, яку вона дає, обмеженою стає сама свідомість. Саме завдяки естетичному сприйняттю, указував педагог, у душі дитини розвиток розуму йде дружно з розвитком фантазії й почуття. Логічна думка відшукує собі поетичне вираження, і, навпаки, поетичне вираження закріплює цю думку.

К.Д. Ушинський – перший педагог, який спробував наукову теорію еволюції Ч.Дарвіна покласти в основу викладання природознавства в школі як керівну ідею, що змінила зміст ботаніки, зоології, анатомії, фізіології й інших природних наук. Його навчальна книга «Дитячий світ» систематизує природно-науковий матеріал по розділах:

- 1) класифікація побутових речей;
- 2) класифікація хребетних ссавців;
- 3) класифікація птахів;
- 4) класифікація безхребетних тварин;
- 5) класифікація племен людей;
- 6) класифікація рослин;
- 7) класифікація мінералів.

Задум книги, зокрема, полягав у тому, щоб у процесі ознайомлення зі структурою живих організмів розташувати їх у висхідному ряді, починаючи від більше простих і закінчуючи більше складними. Завершити цей ряд людиною як найбільш досконалою істотою з хребетних тварин. Єдності природничо-наукової освіти, екологічному й естетичному вихованню повинні були служити високомистецькі ілюстрації й малюнки в книзі (близько 250). Такі ж методичні підходи були реалізовані в книзі для читання «Рідне слово». Головна ідея книги: первісне, розвиваюче навчання потрібно сполучати з навчанням на рідній мові, зі спостереженням реальних, у тому числі природних об'єктів і міркуванням про них. Естетико-екологічним пафосом перейняті невеликі оповідання, замальовки, які написані для книги особисто Ушинським. Однак естетико-екологічна освіта й виховання не здійснювалося як спеціальний самостійний вид роботи з учнями. Воно органічно, у зв'язаному виді було присутнім в змісті шкільного життя, з'єднуючись з ідеями народності виховання, наочності, зв'язку з життям, особистим досвідом й ін.

Зараз, у період захоплення практикою вчителів-новаторів, доцільно придивитися до діяльності наших далеких попередників, які багато в чому оригінально й тонко реалізовували ідеї, так званої «педагогіки співробітництва», у тому числі й у сфері естетико-екологічного виховання.

Звернемося, наприклад, до досвіду роботи М.Ф.Бунакова – учителя початкових класів, послідовника К.Д.Ушинського. Для приклада розглянемо фрагмент з книги М.Ф.Бунакова «Рідна мова як предмет навчання в початковій школі з трирічним курсом», у якому вчитель вирішував цілком конкретне завдання: пояснити дітям сутність поезії, розкрити особливості поетичного мовлення, його відмінності від розмовного. Після літнього дощу діти вийшли в пришкільний сад, і вчитель спеціально поставленими питаннями звернув їхню увагу на те, який вид має небо, як світить сонце, виглядають дерева, поводяться птахи. Повернувшись до класу, діти одержали завдання намалювати побачене. Зібравши малюнки й згрупувавши їх відповідно до художньо-педагогічного задуму, учитель повідомив: «А зараз ми будемо писати вірші». Діти уражені:

«Як?! Ми ж не вміємо!» Учитель заспокоює їх і переконує, що це їм під силу. На ліву сторону дошки вивішуються малюнки, що зображують веселку після дощу. Діти повинні скласти перший рядок вірша. У процесі роботи ретельно відбираються слова, які точно фактично й художньо розкривають природне явище. Учитель при цьому залишається як би осторонь, він лише тактовно коректує остаточний запис. Потім на праву сторону дошки прикріплюються малюнки із зображенням сонця. Після творчих суперечок щодо варіантів у зошитах записується другий рядок. І так до кінця, поки не з'явиться вірш:

Слева радуга сияет,
Справа солнышко играет,
Блещут капли дождевые.
Садик наш благоухает,
Соловейко распевает,
В ветви спрятался густые...

Діти в захваті! Однак педагогічний секрет тут у тому, що вони «склали» (хоча не знають про це) вже написані вірші, які належать перу відомого російського поета [4, с. 84].

Картина природи піднялась у свідомості дітей до рівня художнього образу завдяки тому, що пройшла через почуттєвий досвід, міркування, творчу діяльність учнів. Безумовно, така організація навчально-пізнавального процесу сприяла формуванню естетико-екологічної спрямованості особистості.

Сприйняття й розуміння навколишньої дійсності завжди переломлюється через призму національної мови й культури, духовні цінності й ідеали народу. Можна затверджувати, що образ природи й світу в цілому для кожної нації оригінальний і неповторний. Цю принципово важливу для естетико-екологічного виховання ідею активно підтримували багато педагогів, вчених, діячів культури й мистецтва, у тому числі й українських. Необхідність національного виховання у широкому змісті слова відстоювали П.А.Грабовський, Б.Д.Грінченко, М.П.Драгоманов, М.М.Коцюбинський, І.С.Нечуй-Левицький, О.О.Потебня, Т.Г.Шевченко, Л.Українка, І.Я.Франко та ін.

Мовна система кожного народу має специфічну семантику, фонетику, граматику, синтаксис, які впливають на складання образу миру, на найменування, склад і структуру його компонентів, предметів. Тому українській дитині багато в чому не зрозумілі природні, господарські, художні й інші образи, що виникають на основі російської мови. Пошлемося на думку Б.Грінченко («На беспросветном пути»): «Земледелец по-украински хлебороб. По-русски это человек, который делает землю, по-украински – он делает хлеб. Для украинца кажется вполне естественным делать хлеб: его нет, и он появляется после целого ряда действий, как результат таковых; но делать землю украинцу кажется полным абсурдом: ведь земля есть всегда, как же ее можно делать? Не ясно ли, что, желая вытеснить слово «хлебороб» словом «земледелец», мы заставляем мысль украинца не только пойти по иному направлению, но и по такому, которое для него является ложным?» [2, с. 36].

У дореволюційній Російській імперії офіційна культурно-освітня політика заохочувала денаціоналізацію неросійського населення. Заборона на школу й пресу українською мовою супроводжувалася насильницькою русифікацією. Як базова модель для типів шкіл пропонувалися мова, культура, історія, традиції та вірування російського народу. Книги для читання в українських школах містили російський етнографічний, географічний, історичний матеріал. От, наприклад, який образ Батьківщини з'являвся перед українською дитиною зі сторінок підручника: «Невзрачна, некрасива наша деревенька: кое где торчат около почерневших изб березки; румяная раскидалась рябина со своими ярко-красными кистями; иногда деревянный репеек (резной из дерева круг вроде флага) развивается над крышей с мочальной лентой, либо деревянный резной петушок торчит». Б.Грінченко аналізує цю ситуацію так: «Но ведь это совершенно чуждо нашему ребенку: наши хаты не строятся из еловых или сосновых бревен; репейков, вырезных петушков и мочальных лент на них нет; стены не чернеют, а белеют; березы возле них не торчат, а растут вишневые деревья, вербы и пр.; если есть лес, то он не еловый и пр. Что, кроме унылого недоумения, может вызвать такое описание в душе нашего ученика? Разве это его родина?.. Но иной

родини в книзі нет, і йому приказують считати своєю ту, котра помагається по программе» [2, с. 87].

На єдності природознавства, батьківщинознавства й народознавства в навчанні й вихованні наполягав І.Я.Франко. Він указував, зокрема, що краєзнавство дає «можливість ґрунтовно познайомитися зі своїм краєм і всією батьківщиною, з її географічним положенням, ґрунтами, кліматом, шляхами сполучення, містами, людьми, суспільним устроєм, історією, пам'ятниками й т.д. Наскільки таке знайомство корисно не потрібно доводити. Адже це перший шабель, перша прикмета раціональної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле й сьогодення свого народу й почувати себе істинним і свідомим членом живого, свідомого і єдиного організму» [15, с.116].

У філософській творчості російських мислителів 19 – початку 20 століття визрівала думка про повернення в школу античного культури природи (В.Соловйов, М.Бердяєв, В.Розанов, П.Флоренський). Відчуження від природи було одним з головних пороків школи як державно-бюрократичної установи. Воно стояло в одному ряді з відчуженням її від суспільства, культури, історії, мистецтва й, з рештою, від людини, підданою мільйонам земних страстей і пов'язаною з Космосом.

На думку В.В. Розанова, культура життя в природі нерозривна з культом природи; культура починається там де починається любов, де виникає прихильність і повага.

«Культ есть внутреннее и особенное внимание к чему-нибудь – предпочтение некоторого всему остальному. Дикарь... на всю природу смотрит равно изумленным или, напротив, равно охладевшим взглядом. ...По отношению к внутреннему существу его все предметы, большие и малые, ценные и незначительные, равно удалены, то есть, для него нет, собственно ничего ценного, и в этом именно заключается сущность его без культурности» [9, с. 29].

Головна естетична прикмета миру – у його єдності. Реалізації цієї ідеї сприяла, дидактична розробка П.Ф.Каптеревим проблем концентрації навчальних предметів і створення синтетичного знання, у тому числі природничо-

наукового. «Концентрация – есть объединение всего учебного курса, отыскивание логической связи между преподаваемыми предметами, их органического единства и, на этом основании, создание в сознании учащихся основ стройного мировоззрения» [1, с. 196]. При концентрації множинність (предметів) зрівнюється, за словами П.Каптерєва, їх (світоглядною) єдністю. Цей підхід збігається з позицією В.П.Вахтерова, який вказував: «Наука едина. Все части ее тесно связаны друг с другом. Одна не могла бы существовать без другой, смежной с ней. Нельзя изучать физику, не зная математики. Нельзя изучать биологию, не зная физики и химии. Нельзя изучать анатомию и физиологию человека, не зная биологии. Без этих последних наук нельзя изучать психологию, а без нее социологию» [1, с. 394]. При цьому в навчальному процесі варто використати активні методи – екскурсії, спостереження, експерименти, досвіди, складання гербаріїв, малювання об'єктів природи, виготовлення моделей, макетів, приладів й ін. Єдність почуття мислення й дій – основа процесу навчання, що приводить учнів до розуміння цілісності миру, до відшукування загальної закономірності в природі та в житті суспільства.

Першим масовим дитячим рухом, що поставив однієї з головних своїх цілей естетико-екологічне виховання підлітків, став скаутизм, основоположником якого був Р.Баден-Пауелл. За змістом діяльності в скаутському русі виділялося об'єднання Лісових братів, послідовників ідей гри в слідопитів лісу, мисливців описаних у книзі Е.Сетон-Томпсона «Берестяний свисток». Як говорилося в Маніфесті російських скаутів, братство лісних братів головним методом виховання визначає вплив природи. Встановити закони Братства лісових племен неможливо оскільки вони повинні розроблятися життям групи... Зовнішні форми вони перейняли від індіанців. Структурними компонентами є: ланка–згряя–плем'я–братство лісових племен. Діяльність лісових братів перейнята духом екологічної романтики й турботи, пізнання та активного життя в природі. Естетичні засади були присутні в усіх атрибутах, ритуалах, традиціях цих рухів. Навіть символом скаутської організації була біла лілія. Скільки екологічної гармонії, преклоніння перед красою природи в тих псевдонімах, які приймали під-

літки, вступаючи в організацію, – Дочка місячної долини, Вода, що сміється, Гострозорий вовк, Піночка, що співає, Голос сутінків...

Значний внесок у розвиток ідей естетико-екологічного виховання вніс С.Т.Шацький своїми експериментами в трудовій колонії «Бадьоре життя» (1911–1917 р.). На основі дитячої самодіяльності й самоврядування успішно реалізувався синтез фізичної розумової праці, мистецтва та ігри в умовах природного оточення. Слід зазначити, що мабуть уперше в історії екологічного виховання та навчання С.Т.Шацьким організована підготовка вчителів до аналогічної практичної роботи (на базі «Першої досвідченої станції народної освіти Наркомпроса РСФСР»). Багато уваги Шацький С.Т. приділяв питанням естетичного виховання розробивши розгорнуту систему прилучення дітей до миру прекрасного - музики, образотворчого мистецтва, драматургії. Подання про прекрасне входять у загальну структуру світогляду, регулюють склад компонентів образу світу у свідомості людини, у тому числі із природи.

Безсумнівний екологічний зміст має ідея П.П.Блонського про гуманізацію й гуманітаризацію шкільного природознавства. Його мрією була школа в якій природа вивчається не як щось самодостатнє, але як те, у чому живе людина, тобто в її відношенні до людини, як предмет людської праці і як навколишнє її середовище [3, с. 59]. Процес пізнання дійсності повинен йти по концентричних колах, що розширюються, по ступені близькості до досвіду дітей: спочатку школа, потім сім'я, квартал у місті або село, природа, нарешті, батьківщина й рідний народ. Головний предмет у школі вважав П.П.Блонський, можна «назвать географией, понимая под последней изучение того, как в различных местах на земле живут люди; можно его также назвать родиноведением так как в начальной школе это будет изучением родины, но самое правильное название – человековедение» [3, с. 63]. Глибоко діалектично вирішував П.П.Блонський питання про співвідношення національного й загальнолюдського у вихованні й освіті на різних щаблях навчання, що має безпосереднє відношення до естетико-екологічної проблеми.

Багато елементів естетико-екологічного виховання присутні в практиці роботи установ керованих А.С.Макаренко. Головна мета в цьому питанні виражена наступними словами «Бити на красу, значить бити напевно», оскільки прагнення до краси міцно закладене природою в кожній людині. Це кращий важіль, яким можна повернути людину до культури. Естетичне розглядалося їм як основа морального та духовного. Естетичне в природі це не тільки доцільне, корисне в гуманітарно-прикладному значенні, але необхідне для гармонійного розвитку колективу. Виховання «почуття краси» можливо лише в контексті загального естетичного розвитку особистості. Тому категорія естетичного в трактуванні А.С.Макаренко має широкий зміст. Педагог говорить про естетику колективного життя, праці, гри, дисципліни, учинку, одягу, тіла й ін. Естетика підвищує в особистості вимогливість до себе, умовам життя, формує почуття людського достоїнства, поваги до самої себе. Значимість естетичної діяльності в очах дитини підвищується в умовах колективного її виконання, що дає можливість порівнювати свої досягнення, змагатися з іншими, вчитися в них. У відповідності зі знаменитим законом: «рух – форма життя колективу, зупинка – форма його смерті» А.С.Макаренко вимагав постійного ускладнення змісту естетичної діяльності дітей, розмаїтості форм і методів виховання. Необхідного залучення всіх без винятку підлітків у доступні їм види естетичної діяльності, що розвивають їхні здатності до ступеня майстерності.

У досвіді роботи А.С.Макаренко використалися потужні форми й методи естетико-екологічного виховання:

- сільськогосподарська праця: обробка землі, вирощування фруктів, злакових, баштанних культур, робота на фермі, в оранжереї, на пасіці;
- робота з екологічного благоустрою колонії і її околиць: посадка алей і саду, квітників, проріджування лісу, очищення берегів ріки й озера, збереження природної краси природи;
- селекційна робота із тваринами й рослинами, оволодіння раціональними засобами їхнього вирощування;

- підвищення культури рослинництва й тваринництва, засвоєння агрономічних, зоотехнічних, метеорологічних й ін. знань, читання відповідної науково-популярної літератури;
- спілкування з селянами прилеглих сіл, засвоєння народної культури, філософії та моралі трудової діяльності, поведінки в природі;
- прищеплювання вихованцям санітарно-гігієнічних норм, формування здорового способу життя, краси людського тіла, загартовування природними факторами;
- естетизація трудової діяльності: впровадження свят, ритуалів, традицій пов'язаних з господарською діяльністю
- походи, спів, прогулянки по околицях, подорожі й екскурсії по країні;
- заняття фізичною культурою, проведення спортивних свят, ігор, змагань на місцевості;
- читання художньої літератури, бесіди, знайомство з фольклором;
- заняття естетичною діяльністю в різних творчих кружках і колективах.

Головним результатом естетико-екологічного виховання, активної праці в природі було формування в молоді відносин до неї як духовно-естетичної цінності.

Розгорнуту систему естетико-екологічного виховання створив видатний український педагог В.О.Сухомлинський. Естетико-екологічне виховання не зводиться в нього ні до властиво екологічного, ні до естетичного виховання засобами природи. Це виховання не є сумою окремих напрямків [10, с. 43].

Єдність екологічного й естетичного дає нову якість – ноосферне виховання. Причому підкреслимо, що ноосферне виховання – основа всієї педагогічної системи В.О.Сухомлинського.

У чому сутність ноосферного виховання, по В.О.Сухомлинському? По-перше, предметом і джерелом екологічного виховання виступають естетичні параметри природного оточення (у тому числі відбиті у творах мистецтва, фольклорі); по-друге, метою такого виховання є формування відносин до природи як середовища буття і як естетичного феномену; по-третє, механізм виховання

являє собою взаємодію факторів: естетичних уявлень про природні об'єкти, явища та процеси, наукових знань про біосферу, що становлять основу ноосферної свідомості, і, нарешті, практичної діяльності, спрямованої, насамперед, на збереження й відтворення естетичних компонентів природного середовища.

Ноосферне виховання у свою чергу виступає засобом розумового, морального, громадянського й трудового становлення особистості. Через нього відбувається розуміння мети й сенсу життя, виробляється програма життєвого шляху. Створивши своє педагогічне кредо, В.О.Сухомлинський писав: «Важною целью всей системы воспитания я видел в том, чтобы школа научила жить человека в мире прекрасного, чтобы он не мог жить без чувства красоты, чтобы красота мира творила красоту в нем самом» [11, с. 156]. Як точно визначене тут головне виховне завдання: вводити естетичні багатства навколишнього світу в духовне життя дітей, зробити ці багатства однією з найглибших потреб особистості.

Розроблений педагогом метод естетичного виховання природою являє собою навчання правильно розуміти її, радуватися нею. Для цього необхідно вміти бачити ціле: будь-який предмет у його завершеності та зв'язках з іншими предметами, явище – у єдності всіх його ознак. У такий спосіб естетичне пізнання природи є особливий засіб її цілісного сприйняття. «Краса сама по собі не впливає на душу, – писав В.О.Сухомлинський, – і не вимагає роз'яснення. Ми любуємося квіткою троянди як би єдиним цілим, і краса була б зруйнована, якби ми відірвали від квітки пелюстки й аналізували, у чому сутність краси» [11, с. 184]. Незважаючи на всю могутність природи як засобу естетико-екологічного виховання, обмежитися тільки нею було б неправильно. Як помітив вчений у своїй книзі «Народження громадянина», «Воспитывать чем-то одним все равно, что пробовать сыграть «Героическую симфонию» Бетховена на одной клавише. Воспитывает только гармония» [10, с. 42].

Таким чином, в основі естетико-екологічного виховання В.О.Сухомлинського лежить ідея гармонії педагогічних впливів. Гармонія педагогічних впливів будується на використанні чотирьох «променів»:

- 1) суспільно-корисна праця на уроках, у позаурочний час, у повсякденній діяльності школярів;
- 2) творча думка в будь-якій діяльності учнів, не тільки навчальній;
- 3) співпереживання як основа моральності, основа будь-якого співробітництва з людьми, і природою;
- 4) постійна, щоденна взаємодія з природою у продовж всього життя людини.

«Промені» не відокремлені, вони безпосередньо проникають дуг у друга, у кожному присутні всі інші.

Методами естетико-екологічного виховання виступають: праця, спостереження природи, різні види мистецтва, художня творчість дітей, науковий пошук, свята, екскурсії й ін. Методика естетико-екологічного виховання припускає активну взаємодією дітей з світом природи. Хоча як відзначав, В.О. Сухомлинський природа сама собою не виховує. Дарма очікувати від людини, що залишилася наодинці із природою, підвищення інтелектуального рівня, удосконалення моральних особистісних якостей. Виховувати може тільки активна взаємодія людини з природою. Взаємодія з природою здатна вирішувати не тільки педагогічні завдання, затверджуючи гуманістичні цінності й ідеали, але й медико-терапевтичні проблеми, знімаючи психофізіологічну напруженість і відновлюючи психічну рівновагу.

Аналіз педагогічної системи В.О.Сухомлинського показав, що головним підсумком ноосферного виховання є здатність особистості переживати естетико-екологічний катарсис від взаємодії з природою. Під естетико-екологічним катарсисом ми розуміємо складний духовний стан особистості, що виражає її глибоке задоволення від сприйняття, відновлення або творчості краси й гармонії природних об'єктів. Спілкування та діяльність у природі саме тому так благотворно впливають на людину, що впливають на цілісний мир особистості.

Таким чином, розгляд найбільш значущих аспектів естетико-екологічного виховання в історії педагогіки дозволяє накопичити матеріал, необхідний для розуміння цілей, принципів, змісту, форм і методів роботи в сучасній українсь-

кій школі; обґрунтувати нові підходи до вирішення проблем екологічного виховання молоді. Перспективами подальшої роботи є: розробка нових технологій ноосферного (естетико-екологічного) навчання та виховання особистості, розробка програми підготовки фахівців вищої кваліфікації, здатних вести дітей до досягнення гармонії у взаєминах із природою.

Література

1. **Антология педагогической мысли России второй половины 19 – начала 20 века.** – М.: Педагогика, 1990. – 474 с.
2. **Антология педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н.П.Калиниченко.** – М.: «Просвещение», 1988. – 458 с.
3. **Блонский П.П.** Избр. пед. и психол. соч.: В 2 т. – М.: Педагогика, 1989.– Т. 1.– С. 59.
4. **Бунаков Н.Ф.** Родной язык как предмет изучения в начальной школе с трехгодичным курсом // Избр. пед. соч. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1953. – 286 с.
5. **Каптерев П.Ф.** История русской педагогики // Педагогика. – 1993. – №3 – 2.– С.48.
6. **Коменский Я.А.,** Локк Д., Руссо Ж.Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие. – М.: Педагогика, 1987. – 417 с.
7. **Макаренко А.С.** Методика организации воспитательного процесса. Проблемы школьного советского воспитания // Собр. соч.: В 5 т.– М.: Изд-во АПН РСФСР, 1980. – Т. 5. – С. 9–190.
8. **Платон.** Законы // Соч.: В 3 т. – М., 1972. – Т. 3. –Ч. 1. – С. 539.
9. **Розанов В.В.** Сумерки просвещения. – М.: Педагогика, 1990. – 624 с.
10. **Сухомлинский В.А.** Школа и природа // Сов. педагогика. – 1970. – № 5. – С. 42–43.
11. **Сухомлинский В.А.** О воспитании / Сост. и авт. вступ. очерков С.Соловейчик. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1982. – 270 с.

12. **Сухомлинский В.А.** Рождение гражданина // Избр. пед. соч.: В 3 т. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1979. – С. 267–539.
13. **Ушинский К.Д.** Родное слово // Собр. соч., т. 2. – М.–Л.: изд-во АПН РСФСР, 1984.– С. 554–574.
14. **Ушинский К.Д.** Избр. пед соч.: В 2 т. – Т. 2. – М.: Педагогика, 1972. – 482 с.
15. **Франко І.Я.** Галіцьке краєзнавство // Збір. творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 46, кн 2. – С. 116.

I.S.Koteneva

Development of ideas of the esthetical-ecological teaching and training in the history of Pedagogy

In the history of pedagogics of school during different historical periods there was a system of views at culture of mutual relations of the person with the nature, harmony of interaction with it. This system includes: objects, principles, contents, forms and methods both ecological and aesthetic education and upbringing. The interrelation of these directions in our research is treated as aesthetic and ecological education, aesthetic and ecological culture. Special interest and value represents the experience of the Ukrainian pedagogues and scientists, ethnopedagogical material of which allows to form at young generation national consciousness, feeling of pride for their history, culture and country. Allows to generate the requirement to keep save a healthy habitat for the future generations of Ukraine.

In the article the generalized experience of aesthetic and ecological education and training in the history of pedagogics is submitted. There is considered personal contribution to the problem of aesthetic and ecological training and to education of outstanding Ukrainian scientists, pedagogues that allows to save up necessary material for understanding the purposes, principles, contents, forms and methods of work at modern Ukrainian school; to prove new approaches to the decision of problems of ecological education of youth.

Key words: esthetics, Ecology, ecological training, ecological teaching, esthetical training, esthetical teaching, noosphere teaching, noosphere training, noosphere, noosphere culture.

Відомості про автора

Котенева Ірина Сергіївна – канд. пед. наук, доцент кафедри педагогіки Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка.